

Т.В.Кузнець

ЄВРЕЙСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ УМАНСЬКОГО ПОВІТУ В ХІХ СТОЛІТТІ

Наприкінці XVIII століття відбулися три поділи Польщі, внаслідок яких значна територія Правобережної України (в т. ч. і Уманщина) опинилася в складі Російської держави. На цих землях, окрім корінного населення українців, мешкало багато євреїв, які часово почали селитися ще з часів Люблінської унії. В ХІХ столітті на Правобережжі євреї склали 12,6 %, а в містечках Правобережжя єврейська людність становила 70-80 % всього населення¹. Українці, євреї, поляки та представники інших національностей краю стали підданими держави, яка активно проводила дискримінаційну внутрішню політику щодо національних меншин. Царський уряд намагався повернути іноземців до православної віри, усунути їх від участі в політичному житті країни, позбавити громадянських прав. Його колонізаторська політика проявлялася в утвердженні на приєднаних територіях російського територіально-адміністративного поділу, економічному закабаленні та русифікації населення. З народностей, що входили до Російської держави, лише євреї були обмежені в природних правах вільно обирати місце проживання. Після приєднання теренів Речі Посполитої, Катерина II заборонила євреям в'їзд на територію власне Росії, дозволивши їм проживати в західній зоні, згодом розширеній на південні степи, Крим, Херсон і Бесарабію, а на сході - Катеринослав, Полтаву і Чернігів. Ці регіони утворювали те, що до самого кінця царського режиму називалось "чертой оседлости". "Но и в пределах черты оседлости не все пространство открыто для жизни и деятельности еврейского населения; вся площадь, лежащая вне городских и местечковых поселений, 'недоступна большинству евреев'². Обмеження в "смузі осілости" виражалися, з одного боку, в забороні євреям селитися в селах "лісних", а з іншого - в обмеженнях, що існували в деяких містах. Київська губернія була включена в "смугу єврейської осілости" в 1794 році.

Облік чисельності єврейського населення у Європі був організований у XVIII столітті, і почали здійснюватися суцільні переписи. На території Речі Посполитої в 1765-1791 роках було здійснено шість спеціальних подушних переписів євреїв. Населення українських земель, що перейшло від Речі Посполитої до Росії, підлягало загальноросійським ревізіям: з 1795 по 1858 рік були здійснені V-X ревізії. Однак дані про кількість євреїв за результатами цих ревізій не є точними. Адже єврейська міська біднота була не в змозі сплачувати подушну «літ» і всіма засобами намагалася ухилитися від перепису. На думку ізраїльського аерографа Р.Малера, таке становище було викликане передусім тим, що євреї приховували аїравною свою чисельність, намагаючись уникнути сплати податків³.

Публікація статистичних джерел щодо єврейського населення почалася з ХІХ століття. Дані про євреїв за наслідками IV-X ревізій знайшли відображення в облікових аьомостях і податкових ("окладних") книгах. Однак надруковані були лише результати по губерніях з VIII ревізії⁴. Останні відомості наводяться за 1859 рік⁵. За станом на 1847 рік публікувалися також дані по повітах і громадах. Дані про чисельність євреїв у другій половині ХІХ століття містяться у матеріалах поточного обліку, локальних переписах та офіційних даних першого всеросійського перепису населення Російської імперії, який відбувся у 1897 році.

За російським адміністративно-територіальним поділом землі історичної Уманщини у 1794 році в складі Уманського повіту ввійшли до Київської губернії. З дванадцяти повітів губернії він був третім за величиною площі і другим за кількістю населення. Щодо чисельності єврейського населення, то дані IV-VII ревізій до наукового обігу ще не введені. Ознак в Єврейській енциклопедії наведена така статистика: на початку ХІХ століття (в 1801 році) з Уманському повіті проживало 3 248 євреїв-міщан і 32 євреї-купці⁶. А в місті Умані за "окладними" книгами значилось 1 889 євреїв-міщан і 6 євреїв-купців. Очевидно, ці цифри є

деїцо заниженими, тому що офіційні дані про кількість єврейського населення у 1847 році дають підстави для деяких сумнівів. Йдеться, зокрема, про те, що за 46 років кількість євреїв навряд чи могла збільшитись більше як вдвічі. А за ревізією 1847 року в Уманському повіті євреїв було 8 769 осіб. На 1847 рік в повіті існували такі "єврейські товариства": Уманське - 4 333 чол.; Тальянське - 1 807 чол.; Буківське - 1 182 чол.[^] Ладижинське - 754 чол.; Торговицьке - 793 чол.⁸.

Перевірити в інших джерелах ці цифри ми, на жаль, не можемо, а тому і сприйматимемо їх як офіційні. Однак варто пам'ятати, що єврейське населення часто ухилилось від переписів з метою уникнення від податей. В цей час "экономическое положение евреев было печальное; ... они в своей значительной части - не менее чем 2/3 - находились в таком состоянии, что не только не могли уплачивать подати, наложенной на евреев в двойном в сравнении с христианами размере, но с величайшими усилиями находят они теперь и дневное себе пропитание"⁹. До того ж російський уряд активно втручався в єврейське общинне управління - кагал. "Положением о евреях" (1804) він, передаючи внутрішнє судочинство равінам, поклав на кагали відповідальність за бездоїмочне внесення казенних зборів і використання грошей, які передавались їм єврейськими товариствами. А в 1844 році, в зв'язку з прагненням уряду "злити" євреїв з іншим населенням, кагали були ліквідовані і їх функції передавались міським управам та ратушам. Однак неофіційно кагали продовжували існувати, і уряд зобов'язував єврейські общини виконувати два обов'язки: збір податків та поставку рекрутів¹⁰. З огляду на це в єврейських джерелах кількість єврейського населення часто занижувалась.

Офіційні ж дані про кількість єврейського населення в повіті більш пізнього походження. За дорученням "Высочайше учрежденной" комісії для перегляду діючих законів про євреїв Центральний статистичний комітет обстежив 16 Південно-Західних губерній Росії і в 1884 опублікував такі дані про єврейське населення краю, зокрема і в Уманському повіті¹¹:

Населені пункти повіту	Всього населення	Євреї	Питома вага єврейського населення
М. Умань	24 489	17 651	72,1 %
Міста і містечка	22 407	9351	41,7%
Села повіту	157 390	4 469	2,8 %
В цілому по Уманському повіту	204 286	31 471	15,4%

Як видно єврейське населення мешкало переважно в містах та містечках, а в цілому по повіту складало 15,4 % всіх жителів. Серед жителів сільської місцевості євреїв було 2,8 %. Лише незначна кількість євреїв володіла землею чи користувалася нею. Дані про єврейське землеволодіння в Уманському повіті наведемо (для порівняння) з аналогічними даними по сусідньому Звенигородському та майже однаковим за кількістю землі Черкаським повітами¹²(наступна таблиця).

Отже, в Уманському повіті тільки 3,1 % землі знаходились у володінні чи користуванні євреїв (найменше серед подібних повітів). Оскільки євреям заборонялося селитися в сільській місцевості, то переважна більшість їх скупчувалася в містах та містечках, віддаючи перевагу торгівлі та іншим промислам над землеробством. Мала кількість євреїв, зайнятих сільськогосподарським виробництвом, і незначний відсоток землі, що перебувала у володінні і користуванні євреїв, обумовлювалися непослідовною, а часто й суперечливою політикою російського уряду щодо участі євреїв у землеробстві. У відповідності з Положенням від 31 січня 1804 року євреям в Малоросійських губерніях заборонялося мати оренди "понад битими шляхами та в селах". За законами 1864 і 1867 років євреї позбавлялися прав оренди у сільській місцевості, за винятком шинків, млинів, цукрових та склоробних заводів.

Серія: ІСТОРІЯ

Повіти	Всієї землі (десятин)	В тому числі:			У володінні і користуванні євреїв знаходиться землі (у десятинах)				% землі у володінні і користуванні євреїв
		селян.	власн.	інша	всього	На умовах власності		В оренді	
						У євреїв-землеробів	У євреїв-землевласників		
Уманський	392 045	221 418	151 241	19 386	123 15	-	177	12 138	3,1
Звенигородський	289 381	146 706	116 656	26 019	14 975	-	41	14 934	5,2
Черкаський	335 337	134 662	151 491	49 184	23 278	-	270	23 068	6,9

Традиційним напрямом участі євреїв в економіці була оренда землі. З розвитком товарно-грошових відносин, особливо після реформи 1861 року, зростає роль орендарів-євреїв. По Уманському повіту, за опублікованими в 1884 році даними, більше 12 тис. десятин землі орендувалися євреями. Але "Тимчасові правила" 1882 року забороняли укладати договори оренди поза містами.

Скупчуючись переважно у містах та містечках, єврейське населення займалося торгівельною діяльністю. Якщо порівнювати кількість купецького єврейського населення з православним, то очевидно є перевага євреїв. За даними казенної палати у 1855 році співвідношення між єврейським і християнським торгівельно-промисловим населенням

Категорії населення	Євреї	Християни
Купці 1-ї гільдії	5	-
Купці 2-ї гільдії	16	-
Купці 3-ї гільдії	492	40
Мішани	4 410	522

Найбагатше купецтво повіту (купці 1 та 2 гільдії) було єврейської національності. Та й абсолютною є перевага купців-євреїв 3-ї гільдії та міщан-євреїв над аналогічними категоріями християнського населення.

Найбільш прибутковою була хлібна та горілчана торгівля. За даними на 1847 рік з Уманського повіту в Одесу, Херсон, Катеринославську і Таврійську губернії було вивезено 126 643 четв. хліба. Даних про продаж хліба на внутрішньому ринку нам виявити не вдалося, але про участь купців-євреїв у хлібній торгівлі свідчать дані про величину грошового еквіваленту товару. Так у 1847 році хліба було продано на суму 382 700 рублів сріблом. З них продано поміщиками безпосереднім споживачам на суму 72 400 руб. сріблом, купцями християнськими куплено хліба на суму 112 100 руб. сріблом, а купцями-євреями на суму 198 200 руб. сріблом¹⁴. Цифри про розвиток горілчаної торгівлі теж показують, що купці-євреї робили значно більший торговий оборот. Якщо поміщиками безпосередньо продано 6 000 відер горілки на суму 3 000 руб., купцями-християнами закуплено у поміщиків 39 436 відер на суму 19 710 руб., то купцями-євреями закуплено 50 300 відер горілки загальною вартістю 25 150 рублів сріблом¹⁵. Отож, найприбутковіші торгівельні операції здійснювалися переважно купцями-євреями.

Не менш важливою для євреїв була і відкупна справа. У відкуп бралися найбільш прибуткові статті, серед них і "коробочний" збір. Ним обкладалися забій худоби, різка птиці та продаж кошерного м'яса. В 1819, 1820, 1825, 1828, 1833 та 1835 роках заставу за справне утримання коробкового збору по м. Умані вносив купець 3-ї гільдії Кельман Тульчинський¹⁶. А 18 грудня 1836 року уманський міщанин Айзик Манусович Кінігебер "подал прошение в Уманский уездный суд о том, чтобы ему под залог дома (каменный, 2-х этажный с погребом, доставшийся ему в наследство после смерти отца Мануса Гейшновича, который купил его по купчей крепости 15 января 1798 года) и по согласию с Уманским еврейским обществом, отдали в трехлетнее содержание коробочного сбора за резьбу скота, птицы и за продажу кошерной говядины"¹⁷. Його прохання було задоволене і під закладну суму в 19 950 рублів

асигнаціями він отримав право на коробковий збір в Уманському єврейському товаристві з 1 січня 1837 року по 1 січня 1840 року.

Єврейські товариства повіту: Умані, Тального, Ладижинки, Соколівки, Торговиці і Буків склали положення і встановили ціни за забій худоби та заріз птиці і віддавали у відкуп оплату коробкового збору за це. Відповідно до закону 1825 року "коробочный сбор отдавался в откуп с публичного торга на срок не более 4 лет, причем торги происходили в губернском правлении или в кагале"¹⁸. А вже 1 серпня 1836 року з'явився Указ Й.І.В.Самодержця Всеросійського, яким постановлялося всі існуючі положення, ціни і розписи коробкового збору залишити незмінними, а з 1 січня 1857 року утримання збору на три роки віддавати у відкуп з публічних торгів в Губернському правлінні, окремо по кожному єврейському товариству.

Для уряду діяльність євреїв-відкупщиків коробкового збору була вигідною, як, напевне, і для останніх. І тому невдовзі російський уряд знову повернувся до питання про коробковий збір. 5 жовтня 1839 року цар затвердив нове "Положение о коробочном сборе с евреев", в якому чітко визначалися призначення цього збору, форми його розподілу, форми звітності тощо. А величина коробкового збору в кожному єврейському товаристві визначалася кагалом і залежала від чисельності єврейського населення та видів його занять. Відкупна ж ціна збору оголошувалася самими відкупщиками або кагалом, і бажаючі за таку ціну брали у відкуп уплату коробкового збору. Так в одному архівному документі відзначалося, що "коробочный сбор по г. Умани утвердить по 1 января 1841 года в содержание за купцами Тульчинским и Лифшицом в объявленной ими (курсив наш - Т.К.) цене 20 883 руб. 33 Уг коп. ассигнациями или 5 966 руб. 66 5/7 коп. серебром"¹⁹. А Торговицький канал *закроет* (курсив наш - Т.К.) цену - 6 000 рублей ассигнациями"²⁰. Отож наведені вище дані можуть ілюструвати розмах відкупної справи, але ж окрім коробкового збору євреї брали у відкуп і інші збори та податки. Тобто єврейське населення було більше втягнуте у торгівельну, посередницьку, відкупну діяльність. Але подальший детальний аналіз цієї проблеми не є метою даної статті.

Повертаючись до питання чисельності єврейського населення Уманського повіту, зазначимо, що основною для відповідних розрахунків слугують матеріали першого всеросійського перепису населення 28 січня 1897 року. З огляду на низку причин зведені дані перепису не є абсолютно точними, зокрема в частині про національний склад населення. В ході перепису він визначався на основі даних про рідну мову жителів. Та в цій проблемі чи не найбільше з усіх було неточностей та помилок. Під поняттям "рідна мова" часто розумілася розмовна мова. А до того ж мова людини часто свідчить не про її походження, а про її виховання. В атмосфері російськомовного середовища євреї іноді називали рідною російську мову і вже враховувались як великоруське населення. Бо чим тоді можна пояснити, що 227 осіб російськомовного населення назвались іудеями. Ймовірніше всього це потрібно розуміти саме навпаки: 227 євреїв Уманського повну назвали російську мову рідною. Враховуючи політичні міркування та умови життя євреїв в Російській імперії, це виглядає більш логічним. Тому і вважати дані перепису абсолютно точними не є правильним, а відтак при розрахунках пам'ятатимемо про певну долю припущення.

За переписом 1897 року в Уманському повіті проживало 37 641 євреїв, з них в місті Умані - 17 709. Це складало відповідно 11,7 % всього населення повіту та 57,0 % населення міста Умані. В цілому по повіту євреї займали друге місце за чисельністю після українців, а по місту Умані єврейська людність становила переважну більшість. Окрім повітового центру, євреї проживали переважно в містечках Тальне, Буки, Торговиця та селах Ладижинка і Соколівка. Проживаючи в населених пунктах міського типу, євреї складали більшість такого суспільного стану як міщани. Так, з 47 553 міщан повіту євреїв було 36 887 чол., що становило 77,5 %.

Суспільні стани серед євреїв Уманського повіту були представлені так:

Серія: ІСТОРИЯ

1	Дворяни потомственні	Не було
2	Дворяни "личные", чиновники не з дворян та їх сімей	28
3	Потомственні і "личные" почесні громадяни	14
4	Купці та їх сім'ї	463
5	Міщани	36 887
6	Селяни	156
7	Іноземні піддані	10
8	Не вказали стану	83

Як видно, найчисельнішим був стан міщан. Другим за чисельністю був купецький стан купці-євреї склали 82,9 % всього купецтва повіту. Селянами під час перепису себе назвали 156 євреїв, що складало 0,05 % всього селянства повіту. Серед іноземних підданих євреїв було 2,4 %. Більш привілейовані стани тогочасного суспільства - дворяни та почесні громадяни - склали українці, росіяни та поляки. Євреїв серед дворянства та чиновників повіту було 2,7 %. І тільки 1,8 % євреїв було серед потомствених і "личних" почесних громадян Уманського повіту.

Отож більшість єврейського населення Уманщини проживала в повітовому центрі та містечках, складала суспільний стан - міщани. З населених пунктів повіту єврейське населення найбільш компактно проживало в таких: Антонівка - всього жителів 1837 - серед них євреїв - 263; Буки - 3 923 - 2 298 євреїв; Вороне - 2 544 жителі - 350 євреїв; Дубова - 2 783 жителі - 1 104 жителів євреї; Іваньки - 2 589 жителів - 704 євреїв; Покотилова - 3 030 жителів - 1 670 євреїв; Тальне - 9 610 жителів - 5 452 євреїв; Торговиця - 3 677 жителів - 1 299 євреїв. Займалися міщани розвитком торгівлі, промислових галузей, культури, освіти тощо.

За матеріалами всеросійського перепису населення 1897 року ми зробили розрахунки кількості єврейського населення по основних групах занять, які представляємо такою таблицею:

№ п/п	Групи та види занять	Кількість єврейського населення			В % до всього єврейського населення
		Займалися самостійно	Члени сімей	Всього	
I	<i>а) Служба в державних та приватних іакіадах</i>			6 818	18,1 %
1	Адміністрація, суд, поліція	2	27	29	
2	Суспільна та станова служба	2	6	8	
3	Приватна юридична діяльність	10	34	44	
4	Збройні сили	4	5	9	
5	Доходи від казни, громадських організацій та приватних осіб	146	46	192	
6	Доходи з майна батьків та родичів	292	529	821	
i 7	Служба в приватних осіб	1 193	1 426	2 619	
8	Служба при "благотворительных" закладах		2	2	
9	Лікарська діяльність	39	91	130	
10	Наука, література, мистецтво	29	63	92	
11	Навчальна та виховна діяльність	332	859	1 191	
12	Богослужіння нехристиянського віросповідання	66	189	255	

Наукові записки

13	Служба при церквах та цвинтарях	105	375	480	
14	Кредитні та інші комерційні заклади	25	44	69	
15	Готелі, клуби, корчми	158	539	697	
16	Чистота та гігієна тіла	57	123	180	
	<i>б) Виробництво та обробні галузі</i>			10 728	28,6%
17	Землеробство	82	176	258	
18	Тваринництво	13	1	14	
19	Лісництво та лісні промисли	16	47	63	
20	Добування руд та інших корисних копалин	5	17	22	
21	Рибальство та мисливство	12	35	47	
22	Виробництва хімічні та зв'язані з ними	23	41	64	
23	Обробка волокнистих матеріалів	117	151	268	
24	Обробка продуктів тваринництва	79	171	250	
25	Обробка деревини	400	994	1 394	
26	Обробка металів	312	593	905	
27	Обробка мінеральних речовин (кераміка)	8	20	28	
28	Винокуріння, пиво і медоваріння	50	146	196	
29	Інші напої та бродильні речовини	18	42	60	
30	Обробка рослинних та тваринних продуктів харчування	378	1 246	1 624	
31	Поліграфічне виробництво	52	88	140	
32	Виробництво оптичних, механічних, хірургічних інструментів, годинників та іграшок	28	57	85	
33	Ювелірне виробництво	49	183	232	
34	Виготовлення одягу	1 346	2 781	4 127	
35	Будівництво та ремонт житлових будинків	241	298	939	
36	Тютюн та вироби з нього	24	58	82	
	<i>в) Транспорт та засоби зв'язку</i>			1131	3,0%
37	Ізвозний промисел	260	768	1 028	
38	Пошта, телеграф, телефон	2	8	10	
39	Виготовлення "екіпажів"	2	18	20	
40	Залізничний транспорт	14	33	47	
41	Інші наземні сполучення та засоби пересування	9	17	26	
	<i>г) Торговельна діяльність</i>			17 654	46,9%
42	Торгівельне посередництво	252	794	1 046	
43	Торгівля взагалі	645	2 106	2 751	
44	Торгівля живою худобою	128	469	597	
45	Торгівля зерном	1 125	3 940	5 065	
46	Торгівля іншими с/г продуктами	1 149	3 263	4 412	
47	Торгівля будівельними матеріалами та паливом	191	708	899	
48	Торгівля предметами	38	129	167	

Серія: ІСТОРІЯ

	домашнього вжитку				
49	Торгівля металевими товарами і зброєю	65	185	250	
50	Торгівля тканиною і одягом	427	1 030	1 457	
51	Торгівля хутром і шкірою	55	151	206	
52	Торгівля предметами розкоші, мистецтва і культу	19	40	» 59	
53	Торгівля іншими предметами (в т. ч. - розвізна)	185	455	640	
54	Торгівля питейна	32	73	105	
55	Особи невизначених занять	57	137	194	
56	Особи, що не вказали своїх занять	135	299	I 435	

З наведених підрахунків видно, що єврейське населення Уманщини було зайняте в усіх найважливіших сферах суспільного виробництва. Та найбільш поширеним видом діяльності була торгівля. Майже половина єврейського населення повіту займалася торгівельною діяльністю.

Близько 30 % євреїв повіту були зайняті у виробничих та переробних галузях. Найпоширенішими були такі види занять: виробництво продуктів харчування, обробка деревини та пошиття одягу. З більш як семи тисяч кравців та шевців одягу в повіті - 4 127 чол. були євреями. Майже монополює євреї займалися хімічним виробництвом (ймовірно - фармацевти), виробництвом напоїв та бродильних речовин, виробництвом оптичних, механічних, хірургічних інструментів, годинників та іграшок, виготовленням ювелірних виробів і переробкою тютюну.

Три відсотки євреїв повіту займалися транспортом та іншими засобами зв'язку, з яких найпоширенішим був ізвозний промисел.

Щодо інших видів занять населення, то досить поширеною була служба в приватних осіб (часто євреї були орендарями чи управителями маєтків) та навчальна і виховна діяльність. Цікаво, що наукою, літературою та мистецтвом займалося більше 90 осіб, а представників інших національностей у цій сфері було 26. Найменше євреїв було серед адміністрації, суду, поліції, збройних сил. Шовіністична політика російського царату не передбачала участі єврейського населення в управлінських структурах державного апарату. Щодо прав євреїв на державну чи суспільну діяльність існували виняткові обмеження. До 1835 року за євреями взагалі не визнавалося право на державну службу. Згодом деякі послаблення зроблено для євреїв-медиків. В 1882 році було визнано можливим заміщення євреями посад військових, лікарів та фельдшерів у межах 5-відсоткової норми.

Відповідно до земського положення 12 червня 1890 року встановлювалося, що євреї не допускаються до участі в земських виборчих зборах та з'їздах, а відтак не можуть бути обраними на земські посади. Нове міське положення 11 червня 1892 року взагалі усувало євреїв від участі у міських виборах та від заміщення посад, що стосувалися міського суспільного управління. Навіть у місцях масового проживання число євреїв, що могли бути обраними до складу Думи чи зібрання, не могло перевищувати 10 % від загальної чисельності обраних.

Впродовж XIX століття єврейське населення не раз піддавалося гонінням, переслідуванням та обмеженням в правах. Вбивство Олександра II у травні 1881 р. послужило сигналом до спалаху довго стримуваної ненависті до євреїв і хвилю антисемітизму 1881-1882 років. Міністр внутрішніх справ Росії М.П.Ігнат'єв у вересневому циркулярі 1881 року відзначав, що погроми є звичайним проявом помсти християнського населення, і вимагав розібратися на місцях з усіма випадками "переслідування" християн євреями. У 1882 році він видав "тимчасовий регламент", в якому, серед іншого, було повторено заборону євреям селитися в селах. Згодом комісія, очолювана графом Пахленом, ще більше погіршила становище сільських євреїв, сформувавши в 1888 році вимоги виселити

їх до міст. Непоодинокими були і випадки переслідування єврейського населення на релігійному ґрунті. Для прикладу наведемо дані по містечку Буки Уманського повіту. За переписом 1897 року з 3 923 його жителів 2 298 були євреями. Місцева синагога в Буках існувала більше 200 років, а дві молитовні школи - більше 100 років. А в 1893 році єврейському населенню було заборонено молитися в цих школах з огляду на те, що вони знаходяться на меншій, ніж вказано законом відстані від православної церкви²¹.

Зазначені територіальні обмеження (існування "смуги осілості"), релігійні утиски та приниження, а також заборона у виборі професії та участі в самоврядуванні (втручання в кагальну організацію, а в 1844 році і офіційне її скасування), обов'язкова військова повинність, високі податки, величезна штучно створена скупченість єврейського населення та погроми призвели до значної зарубіжної еміграції євреїв у кінці ХІХ - на початку ХХ століття. На 1900 рік населення Уманського повіту - в цілому збільшилось на 2 011 чол. (в порівнянні з даними перепису 1897 року). В 210 населених пунктах мешкало 322 755 жителів²², але в багатьох поселеннях євреїв вже не значилося. Таким чином, у ХІХ столітті євреї склали значну частину населення Уманського повіту, а на кінець століття в місті Умані їх питома вага сягала 57 % міських мешканців. Динаміку зростання кількості єврейського населення, хоч би фрагментарно, ілюструють такі дані:

	Дані на 1801 рік	Дані на 1847 рік	Дані, опубліковані у 1884 році	Дані 1897 року
Уманський повіт	5 175	8 769	31 471	37 641
В т. ч. місто Умань	1 895	4 333	17651	17 709

Однак систему освіти, мову, самоуправління, - прихильність традиціям і общинним авторитетам, самотній уклад життя євреїв обмежував та нищив російський царат. Впродовж ХІХ століття царський уряд видав низку законодавчих актів, результатом запровадження яких було зменшення єврейського населення краю, в т. ч. і Уманщини. На кінець ХІХ ст. політика царату щодо євреїв формувалася досить відверто: або асиміляція і підкорення загальнодержавній меті Росії, або еміграція.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Хонігсман Я.С., Найман О.Я. Євреї України: короткий нарис історії. - К., 1993. - С. 125; 2. Жительство и передвижение евреев по русскому законодательству // Еврейская энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем. - Т. 7. - С. 591; 3. Mahler R. Zydsi w dawnej Polsce w swietle lizsb. Przeszosc demograficzna Polski. - Warszawa, 1967. - S. 159; 4. Журнал Министерства внутренних дел. - 1837. - Ч. 21. - № 8. - Табл. 25; 5. Там само. - 1861. - Ч. 49. - № 8. С. 224; 6. Киевская губерния // Еврейская энциклопедия... - Т. 9. - С. 510; 7. Умань // Еврейская энциклопедия... - Т. 15. - С. 110; 8. Там само. - С. 110-111; 9. Еврейская энциклопедия... Т. 9. - С. 510; 10. Краткая еврейская энциклопедия. - Иерусалим, 1988. - Т. 4. - С. 17-21; 11. Еврейское население и землевладение в Юго-Западных губерниях Европейской России, входящих в черту еврейской оседлости // Статистический временник Российской империи. Серия III. Вып. 2. - Спб., 1884. - С. 21; 12. Там само. - С. 70; 13. Еврейская энциклопедия... - Т. 9. - С. 512; 14. Статистическое описание Киевской губернии, изданное Тайным Советником, Сенатором Иваном Фундуклеем. - Ч. III. - Спб., 1852. - С. 416; 15. Там само. - С. 432; 16. Державний архів Черкаської області (ДАЧО). - Ф. 833. - Оп. 1. - Спр. 183. - Арк. 79; 17. Там само. - Арк. 48; 18. Коробочный сбор // Еврейская энциклопедия... - Т. 9. - С. 760; 19. ДАЧО. - Ф. 833. - Оп. 1. - Спр. 260. - Арк. 60-63; 20. Там само. - Арк. 74; 21. Еврейская энциклопедия... - Т. V. - С. 78; 22. Алфавитный указатель населенных пунктов, вошедших в настоящий список. Уманский уезд. - Т. 2. - Б. м., 1900.-С. 1549-1674.

М.Г. Вороліс

ЦЕРКОВНОПАРАФІЯЛЬНІ ШКОЛИ НА ПОДІЛЛІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

Складовою частиною внутрішньої політики, одним із головних важелів ідеологічного забезпечення існування самодержавства царський уряд вважав систему освіти. За визнанням